

Az épített örökség védelmében
L'Apologie du patrimoine architectural
The Protection of Architectural Heritage

Széchenyi Tudomány és Művészeti Akadémia

2011

Az épített örökség védelmében
Változó társadalom – változó műemlékvédelem?

L'Apologie du patrimoine
architectural

Société en changement – protection du patrimoine
en changement?

The Protection of Architectural
Heritage

Changing Society – Changing Concepts of
Historic Monuments Protection?



Nemzetközi konferencia / Conférence internationale /
International Conference

2011. március 1-2 / 01-02.03.2011

Szerkesztette / Rédigé par / Edited by
FERCH Magda

Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia
Széchenyi Académie des lettres et des arts
Széchenyi Academy of Letters and Arts

2011

Tartalom / Sommaire / Content

BOGYAY Katalin: Előszó / Preface	9
I.	
DR. RÉTHELYI Miklós: Az épített örökség védelmében / L'apologie du patrimoine architectural / The Protection of the Architectural Heritage	15
MAROSI Ernő: Kinek az öröksége? / A qui appartient le patrimoine? / Whose heritage is it?	18
TAMÁSI Judit: A kulturális örökség társadalmi és gazdasági haszna / Le bénéfice sociale et économique du patrimoine culturel / The Social and Economic Benefit of Cultural Heritage	27
REPELLIN, Didier: Le site historique de Lyon inscrit par l'UNESCO sur le critère original de l'évolution / Az UNESCO világörökség jegyzékére a fejlődés eredeti kritériumai szerint felvett lyoni történeti helyszín / The Historical Site of Lyon Registered by UNESCO (as a World Heritage Site) in Accordance with the Original Evolution Criteria	35
LIPP, Wilfried: Conservation in a Changing World / Műemlékvédelem a változó világban / La protection du patrimoine dans un monde en mutation	43
STREETEN, Anthony: Conserving and Enjoying England's Historic Environment - Planning for Heritage in Changing Times / Megőrizni és élvezni a történelmi környezetet - Örökségvédelmi tervezés a változó időben / Protéger l'environnement historique et en bénéficier - Projets de la protection du patrimoine au temps des changements	52
CHEVALIER, Bertrand: La mise en valeur du patrimoine à Troyes / Troyes város épített örökségének méltó bemutatása / Presentation of the Built Heritage in the City of Troyes	74
CSABA László: Az épített örökség védelme és a gazdasági stratégia / La protection du patrimoine architectural et la stratégie économique / The Protection of the Built Heritage and the Economic Strategy	79

Tartalom

II.

NYRAN, Terje: Heritage in a Time of Financial Crises. The Norwegian Crisis Package and Cultural Heritage, the What, Why and How? / Örökségvédelem pénzügyi válság idején. A norvég válságcsomag és a kulturális örökség, a mit, miért és hogyan kérdése / Le patrimoine au temps de la crise financière. Le paquet norvégien de prévention contre les crises et le patrimoine culturel, le problème de quoi, pourquoi et comment	95
ERTSEY Attila: A városkép szakralitása kontra a tőke agresszivitása. A paradigmaváltás igénye / La sacralité du paysage urbain - la nécessité d'un changement de paradigme / The Sacrality of the Townscape vs. the Aggression of Capital - the Need for a New Paradigm	105
ENTZ Géza: Magyar műemléki topográfiai kutatások: helyzetkép és feladatok / La topographie des monuments historiques en Hongrie: la situation actuelle et les tâches / The Inventory of Historic Monuments in Hungary - Actual Situation and Tasks	110

III.

MEGGYESI Tamás: A történeti települési táj identitásrétegei / Les strates identitaires du paysage d'habitations hérité / Identity Layers of the Built Landscape	121
DIÓSZEGI László: Pusztuló örökség - megújuló örökség. Műemlékvédelem a végeken / Patrimoine en voie de destruction - Patrimoine en voie de renouvellement. La protection des monuments historiques aux confins / Perishing Heritage - Regenerating Heritage. Heritage Protection on the Frontiers	126
KOVÁCS András: Kastélyrekonstrukciók Erdélyben / Reconstruction de châteaux en Transylvanie / Castle Reconstructions in Transylvania	136
KRCHO János: Kassai őrárat 2011 / Patrouille à Košice / Rounds in Košice	146
MIHÁLY Ferenc: Erdélyi templomok és a műemlékvédelem / Des églises en Transylvanie et la protection des monuments classés / Transylvanian Churches and Heritage Conservation	153

IV.

NAGY Gergely: Merre tart a múltunk, avagy építészet és műemlékvédelem ma / Où va notre passé? L'architecture et la protection des monuments historiques aujourd'hui / Which Way Our Past is Heading, or Architecture and Historic Preservation Today	161
--	-----

FERKAI András: 20. századi műemlék? Dilemmák és tapasztalatok a 20. század építészeti emlékeinek védelmével kapcsolatban / Monuments historiques du 20 ^e siècle? Dilemmes et expériences concernant l'héritage architectural du 20 ^e siècle / Historical Monuments of the 20 th Century? Dilemmas and Experiences Concerning the Conservation of the 20 th Century Architecture.....	168
SCHNELLER István: Épített örökségünk, a város tere / Notre patrimoine architectural, l'espace urbain / Our Architectural Heritage, the Urban Space.....	175
SOMORJAY Sélysette: Műemlékvédelem zsákutcában. Húsz év tanulságai a kutató szemszögéből / La protection des monuments historiques dans l'impasse. Vingt ans d'enseignements vus par les chercheurs / Heritage Protection in Impasse. Lessons Drawn after Twenty Years in Research.....	181
TAKÁCS Imre: Múzeum a holnapnak. A budapesti Iparművészeti Múzeum felújításának programja / Un musée pour l'avenir. Le programme de reconstruction du Musée des arts décoratifs de Budapest / A Museum for Tomorrow. The Reconstruction Programme of the Museum of Applied Arts, Budapest.....	190
KELEMEN Bálint Zoltán: Rómkarakterológia / Caractérologie des ruines / Characterology of Ruins.....	196
TURÁNYI Gábor-MEGYIK János: Művészetek, házak, emberek. A veszprémi Vass László-gyűjteményt befogadó múzeum keletkezéstörténete / Des arts, des maisons et des hommes. La création d'un Musée d'art contemporain à Veszprém pour abriter la collection László Vass / Arts, Houses, People. The Genesis of the Museum Housing the László Vass Contemporary Art Collection in Veszprém.....	203

V.

Kerekasztalvita. Vezette: OSSKÓ Judit építész / Table ronde animée par Judit OSSKÓ, architecte / Round table debate – moderated by architect Judit OSSKÓ.....	213
---	-----

VI.

Örökségvédelem képekben / La protection du patrimoine en images / The Protection of Heritage in Photos.....	237
Előadók / Conférenciers / Lecturers.....	300

Előszó

Az örökség fogalma a múltból nő ki, meghatározza a jelent, és jelentéssel ruházza fel azt, amit a következő nemzedékeknek átadunk. Ebben az értelemben nemcsak ablak a történelmünkre, hanem kapu is a jövőbe. Az épített örökség azonban nem örökevaló; amit ember épített, az áldozatul eshet hatalmas – olykor erőszakos – történelmi erőknek, háborúk vagy természeti katasztrófák pusztításának, de a természetes időmúlásból következő elhasználódásnak és károsodásnak is. Ahhoz tehát, hogy megtartsuk örökségünk fontos részét, karbantartás és helyreállítás szükséges – de ezek a fogalmak is jelentős átalakuláson mennek keresztül, hogy megfeleljenek a társadalmakban és értékeikben bekövetkező szakadatlan változásoknak.

Az épített örökség sajátos jelentőséget kap soknemzetiségű és sokféle kultúrájú társadalmakban, ahol a műemlék szent, és ahol az egymással versengő identitások, amelyeket ezeknek a műemlékeknek tulajdonítanak, könnyen válhatnak közösségek közötti súrlódás forrásává. A legfontosabb ezért az, hogy az oktatáson és a tudatosságra nevelésen keresztül felhasználjuk a kulturális emlékeinkben rejlő erőt arra, hogy közelebb hozza egymáshoz a különböző hátterű embereket. A műemlékek egyetemes értékűek, nem lehetnek egy külön csoport kizárólagos tulajdonai. A közösség összes tagjának felelnie kell közös kulturális örökségéért.

Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, az UNESCO világ-szerte ismert küldetése, hogy óvja és védje az egész emberi nem örökségét képező emlékeket. Törekszik arra, hogy az egész világon elősegítse az emberiség számára kiemelkedő értékű kulturális és természeti örökség kijelölését, védelmét és megőrzését. Ezt foglalja össze a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló nemzetközi egyezmény, amelyet 1972-ben fogadott el az UNESCO. A részes országok ebben elismerik, hogy az országuk területén található, a Világörökség jegyzékre felvett helyszínek – a nemzeti szuverenitás és a tulajdonjog megsértése nélkül – a világörökség részét képezik, „melynek megóvása az egész nemzetközi közösség együttműködésének feladata”.

Egy évtizede, 2002-ben, Budapest látta vendégül az UNESCO Világörökség Bizottságának 26. ülését, itt adták ki a világörökségről szóló Budapesti nyilatkozatot, csatlakozásra, valamint együttműködésre hívta fel az összes országot, [amely még nem tagja az egyezménynek], „felismerve azt, hogy az örökség veszélyeztetésével

CSABA László

Az épített örökség védelme és a gazdasági stratégia

Ez az esszé öt tételben vizsgálja azt, hogy a magyarországi épített örökség miért jutott olyan rossz helyzetbe, amilyenben van, s hogy a rendszerváltozás óta eltelt közel negyedszázad miért nem volt képes leküzdeni a háború és a szocializmus örökségét. Az írás második felében megkíséreljük fölvázolni, hogy milyen gazdasági stratégia alapján lehetne elérni azt a célt, hogy a hazai épített örökség üzleti és társadalmi hasznosítása is megvalósuljon. Ekkor teherként helyett – más országokban tapasztalt módon – a gazdasági fölemelkedés tartós tényezőjévé válhat.

A jelen kérdésfölvétel azért izgalmas, mert a legalább másfél, két évtizedes távlatokban gondolkodó várostervezés, építészet és fejlesztés, valamint a napi költséghatékonyság szorításában gondolkodó, távlatairól gyakran megfélelkező gazdasági-üzleti közelítés metszéspontjában van. Az itt előadott gondolatmenet természeténél fogva az épített örökségért joggal aggódó szakmai és szélesebb közvéleményhez szól. Ezért nem is törekszünk arra, hogy a tudományos kifejtésben szokásos módon adatolva, dokumentálva és részleteiben igazolva jussunk el hipotézisek alátámasztásához vagy elvetéséhez. Arra törekszünk, hogy nagy ívű, történeti és a gazdaság intézményeit, a gazdaságpolitikát érintő áttekintéssel hozzájáruljunk – az adott szerény terjedelem és lehetőségek keretei közt – a mai folyamatok előrevetítésénél jobb kimenet megalapozásához.

Alaptézisünk a következő: bár korántsem szükségszerű, de létre lehet hozni azt a gazdasági közeget, amelyben a távlatos kormányzati- és nemzetstratégia, az önkormányzatok tervei, a civil szféra aktivitása és az üzleti élet együtt nemcsak önfenntartóvá, hanem a foglalkoztatás és a jövedelemtermelés tartósan fontos terepévé tcheti az ország területén ma még meglévő, Európában sok tekintetben egyedülálló épített örökséget – méghozzá évtizedes távon és környezetileg is fönn-tartható módon. A jelen konferencián bemutatott külföldi tapasztalatok önma-gukban is igazolják, hogy efféle törekvések lehetségesek, és nem csak az álmodozá-sok világában lehetnek sikeresek.

A posztindusztriális társadalmakban – nem utolsósorban a jóléti államok terjedése miatt – a középosztályosodás erősödik, a közvetlen anyagi szükségletek kielégítése a jövedelmek egyre kisebb részét köti le.¹ Megnövekedett ezzel szemben az élettartam, egyre többen igénylik az életminőség javulását, és az utóbbi részeként a világ gazdaságban tartósan nagy és növekvő szerephez jutnak az idegenforgalom különféle ágai. Ez a folyamat – a szolgáltató gazdaság terjedése – egyben a válságellenes gazdaságpolitika és a társadalmi stabilizáció fontos eleme is. Ma a turizmus tömegeket kiszolgáló ágazat. Jövedelemtermelő képessége ezért erőteljesen függ attól, hogy – az iparhoz hasonlóan – a legigénytelenebb kör kiszolgálására épülő, olcsóságával versenyző ágazat marad-e, amint hazánkban megfigyelhető. Vagy sikerül elmozdulni a kulturáltabb és többezt költséges vendégforgalom irányába, ezzel munkahelyeket és jövedelmet teremtve egy nyersanyagszegény és az ipari versenyben nem feltétlenül előnyökkel bíró országban.

Fontos mozzanat, hogy a trendek minden nyugat-európai országban a belföldi vendégforgalom jelentős növekedéséhez is vezetnek, ami a konjunktúrális kilengések csökkentésének és így a tartós és produktív foglalkoztatás fenntartásának is lényeges eszköze, Franciaországtól Svájcig át Németországig nem pusztán a segély ellenőrzött elköltését jelenti. Kézenfekvő ellentmondás feszül ugyanakkor a mennyiségi és a minőségi turizmus szempontjai, következményei és következményei között, ami témánk szempontjából perdöntő. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az említett potenciált megalapozó épített örökség ma mennyiben képes – avagy éppenséggel miért nem képes – betölteni ezt a szerepet évtizedek óta Magyarországon. E téren különösen erőteljes az illúziók és a valóság közti eltérés, ami az elmúlt években csak erősödött.

Az épített örökség jellege

Magyarországon a fent vázolt szempontból vizsgálva, a római időkre visszavevhetően van történelmileg folytonos és feltárt / feltárható épített örökség. De az sem kétséges, hogy az antik műemlékek tekintetében a Földközi-tenger mellékével aligha lehetünk versenyképesek, sem most, sem a távolabbi jövőben. A középkor maga idejében jelentékeny – emlékei túlnyomó részben a török korban, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején és következtében jórészt elpusztultak. Néhány jelentős középkori emlékünk inkább a magyar nemzettudat egészséges fönntartásához, semmint a jelentékeny idegenforgalom megalapozásához járulhat hozzá. Ezek az emlékek inkább fontosak, mint látványosak.

A fennálló s gazdaságilag is hasznosítható örökség túlnyomó része nálunk a török kiűzését követő időszakból, mindenekelőtt a 18. és a 19. századból származik.

Az épített örökség védelme és a gazdasági stratégia

A hagyományos meghatározás 1711-et jelölte meg felső határnak a műemlékről szólva, tehát emlékanagyunk a modern műemlékfogalomhoz alkalmazkodik. Noha a régiségben magasra értékelt felső határ csak lassan kúszott felfelé, a mai műemlékfogalom a 20. századra is kiterjed, épületekre (amelyek között középületek, magán- és ipari emlékek is lehetnek), valamint köztéri szobrokra, emlékművekre stb. Konfliktust a művészi érték és a nyilvános vagy magánfunkciók sürölő-dásai okoznak.

Az említett időszakban a magyar gazdaságfejlődést nem az állam vezérelte, a közhatalom némely alapfunkciókat látott el, például a közúthálózat kiépítését vagy a folyószabályozást. Az építmények funkciójukból adódóan jellemzően magáncélúak voltak, a felső és a középosztályok, az egyházak céljait követték.

Ebből is adódik, hogy területileg erőteljesen szóródnak, ami a modern iparra, kereskedelemre és tömegturizmusra jellemző csoportos egyenclátásra, a nagyüzemi rendszerű hasznosításra eleve nemigen ad alkamat. A kastélyszálló rajta lehet a világhálón, be is eshet egy-két vállalati csoport csapatépítésre, rendezhetnek ott egy-két lakodalmat, de ebből nem biztosítható a nagyvárosi szállodákat jellemző tartós, egész éves megélhetés. Az immár visszafordíthatatlan államosítással járó funkcióváltás következményei nem kerülhetők meg.

Az eredeti funkció sosem lesz visszaállítható, főhercegi ménesházak vélhetőleg nem jön már létre. A későbbi időszak többnyire szociális és egészségügyi célú hasznosítása pedig célszerűtlen, gazdaságtalan és egyben értelmetlen is, hiszen az építmények helye és jellege annak korlátot szab. Az elmebetegeket és pszichiátriai kezelésre szorulókat nem kastélyokban kell ellátni – ez a pszichiátriai intézet felszámolása után talán nem igényel magyarázatot.

A szocializmus öröksége

Az 1945 és 1989 közti periódust többféleképp szakaszolja a történettudomány. Ennek a sok tekintetben máig is vitatott és feltáratlan időszaknak a sajátossága szempontunkból az állami tulajdon, az állami irányítás majd az államosított gazdálkodás kiterjesztése, ami a történészek közti szakaszolási és értelmezési vitákon túlnyúló meghatározó irányzat. Igaz, hogy a klasszikus tervgazdaság és a hozzá alapvetően adó végletes, szovjetizált politikai berendezkedés alig négy évet élt nálunk 1949 és 1953 között. A gazdálkodásban az állam tartós és erősödő jelenléte nem kérdéses, az öntevékeny, spontán folyamatok felszámolása és a központi irányíthatóság erősítése a korszak egészében önérték.

Igen fontos e tekintetben, hogy a magántulajdon korlátozása már a szovjet megszállás első napjával elkezdődött, és korántsem korlátozódott a mezőgazdasági

nagybirtok kisajátítására. A magántulajdon egyre szűkebb térre szorult, s a szocialista reformok évtizedeiben is jórészt a kvázi-magántulajdon, a közösségi tulajdon közötti közönséges magánkisajátítás vált normává – úgy, ahogy az a mai államgazdaságban is. Ennek semmi köze a civilizált, szociális piacgazdasághoz, alapvetően rövid távú feszültségoldó, tüneti kezelés, mely elföldi a bűnt. A magántulajdon köre, növekedési esélye, a hozzá kötődő rendelkezési jogok korlátozása az egész korszak ideológiai alapvetésének és gyakorlatformáló megoldásainak alaphangját adja meg.

Ezt azért is fontos kiemelni, mert az épített örökség sehol és soha nem alakult meg a gyors megtérülést és csekély elköteleződést igénylő bolhapiaci vagy a kelet-bazárt idéző működési mód szerinti felfutásra. Természeténél fogva hosszú távú befektetés, nemzedékek egymásra épülő munkája és fölhalmozása, sőt, nemcsak a kán az úri passzió elemeinek, a játékoságnak és a fényűzésnek mély emberi vágya jeleníti meg kőbe-fába formált alakban. Vagyis ami a napi megélhetési gondok küzdelmében segíthetett – a szovjet NEP-korszakból ismert ügyeskedés, orosz szavakkal a nepperek világának is nevezett élelmesség több évtizedes szabadon engedése téren semmi eredményt nem hozhatott.

Érdemes felidéznünk azt, hogy ott és ahol az épített örökség a múlttal való természetes folytonosság legalább részbeni fölállására támaszkodhatott, helyzete erőteljes javulásnak indult. Ez volt a helyzet Honecker Kelet-Németországában. Itt a nyolcvanas évtizedben – főként külpolitikai okokból – újra fölkezdtek a porosz gyökereket, s a korábban látványosan elhanyagolt műemlékek helyreállítása komoly lendületet kapott, a drezdai Semper Operától a postdamer kastélyon és kerten át egészen a kelet-berlini belvárosig. Nálunk viszont a „múltat végképp eltörölni” törekvése egészen a rendszerváltozásig, sőt azt követően is meghatározó alapélmény maradt. Igaz, a kezdeti időszak – bosszúállástól – úgy mond „történelmi igazságtételtől” sem mentes – túlzásait nem halmozták, de nem is orvoslák. A fertődi kastélyban elhelyezett mezőgazdasági középiskolai kollégium, a kastélyokból kialakított aggodok háza példáját mindenki tapasztalás szerint szaporíthatja.

Mivel a tulajdonos osztályok megsemmisültek, külföldre kerültek, vagy kihaltak, az épített örökségre különösen igaznak bizonyult a szocialista tulajdon meghatározása: mindenkié és egyben senkié. Ebből adódóan az építmények sokáig jórészt a kormányzat minőségéhez kötődött. Míg Csehszlovákiában 1989-ig jó állapotban őrződtek meg a már 1945-ben kisajátított német és osztrák főúri kastélyok és várak, nálunk a hasznosításban a véletlen, az esetlegesség, az ötletszerűség uralkodott. A helyzetet évtizedeken át körüllegző ideiglenesség aurája vezetett oda, hogy természetesen a számvitelben és a gazdálkodás egészében megjelenő elemi ésszerűtlenség mellett² –, hogy a fenntartás és megóvás költségei évtizedeken át sehol

sem voltak meg. Mintha az a tény, hogy a veszteséget nem mutatjuk ki cégünk éves beszámolójában, mentesíthetne a tényleges következményektől. Mindebből az egészségügyből és az oktatásból sem ismeretlen képtelen „gazdálkodási” rendszerből, valamint az értékek megvetéséből és a kádárizmust általában jellemző buhera-világból következett az épített örökség országunkat talán inkább jellemző vonása, amit jobb híján a lepusztultság fogalmával írhatunk le. Korábban meglehetősen sok művek és állagromlásuk, a fejlesztések, sőt a szinten tartás hiánya maradt a kimutatotthoz képest sokszoros értékvesztéssel járt. Az egykori bérházakban lakók számára ehhez nem szükséges további magyarázat. A több ezerre tehető az elhagyott, célszerűtlenül használt vagy épp hogy még használt építmények száma. Ingatlankataszter – teljes körű és naprakész – ismereteim szerint a mai napig nem készült. S ahogy a vagyongyűnkörség időnkénti nekibuztatásában több száz ingatlant lel föl, amelyek vagy nem szerepelnek a kimutatásban, vagy szerepelnek ugyan, de már nem léteznek, esetleg egészen más célra használják őket, úgy a műemlékvédelem is polgári kezdeményezések alapján próbálta beszámba venni azt, amiről beszélünk. A „mi mennyi” kérdése egyáltalán nem tisztázott, még ezen írás lezárásakor sem. A naprakész számítógépes nyilvántartás hiányáról aligha szükséges bárkit fölvilágosítani, használna még inkább kézenlő volna.

A rendszerváltozás két évtizede

A két évtizedről még erősebben megoszlanak a vélemények,³ ezért itt ismét csak az a szempontjából közvetlenül szükséges mozzanatokot vázolhatjuk föl. A korszak egészét az a – nem kis részben a közgazdász szakma által is gerjesztett – hit jellemezte, hogy „majd a piac megoldja”. Kézenfekvő, hogy egy totálisan átalakított, az önkorrakciót évtizedeken át nélkülöző, zárt országban a piac újraélesztése és a világpiacba való beépülés elemi peremfeltétele volt és maradt minden tekintetben, szabad és fejlődőképes megoldásnak. De – mint mondják – ebben nem lehet ki a történet, különösen ha a hatékony, méltányos és fenntartható, európai szintű szociális piacgazdaság eszméjét nem pusztán jelszónak tekintenénk.⁴ Nem kétséges, hogy az épített örökség tekintetében a piac mechanizmusa, különösen újraelélesztési szakaszában, aligha tud tartós és jó megoldásokat nyújtani. A NATO-hoz és az Európai Unióhoz csatlakozásig a helyzetet sokkal inkább a kényszerjellemezte, a kialakult társadalmakban is inkább a kiválasztás, a rövid távú túlélő stratégiák válnak tömegessé. Tulajdoni és jogbiztonság híján, az állami versenyhátrány / szomszédi önkénytelenség szembeni hathatós jogvédelem nélkül senki sem kezd jelentős beruházásba.

A helyzetet súlyosbította, hogy az általános, gyors és azonnali föllendülés hiába várt. A valóságban 1989–1993 között a nemzeti termék mintegy 20%-kal csökkent, ami egy veszített háborúnak megfelelő mértékű. Az 1989-ben egyszer már elért – de különösebben magasnak akkor sem érzékelt – jövedelmi szintet csak egy évtized múltán tudta elérni az ország. A növekedés 2000–2006 között megközelítette a világátlagot, az öt százalékot. De más országok eközben haladtak előre, s nem 2006 őszétől, hanem csak 2008 őszétől estek vissza. Ezt követően, 2010-ben az amerikai gazdaság már 2,5%-kal nőtt – magasabb szintről –, míg a magyar csak 1,2%-kal. Mai ismereteink szerint Magyarország 2013 végén, 2014 elején lesz ismét azon a szinten, ahol 2006-ban volt. S most nem az a szempont, hogy a többiek mire jutottak, hanem az, hogy a rendszerváltozás óta eltelt két évtized növekedési teljesítménye kiábrándító. 2011-ben abból kell kiindulnunk, hogy az egész megelőző évtizedben – az európai átlagértéknek megfelelően – alig kétszázalékos volt a jövedelembővülés, vagyis nem volt semmiféle fölzárkózás. Ez nem alapozhatott és nem is alapozott meg nagy léptékű, távlatos fejlesztéseket. Annál kevésbé, mert ez a helyzet jó másfél évszázada jellemző – igaz, a kiegyezés idején a világfejlődés központját jelentő Németországgal, most meg egy szklerotikus EU-val tarjuk a lépést.⁵

Magyarországon a kétezres évekre a gyenge állam–gyenge piac kettőse jött létre, ahol a két koordinációs mechanizmus hibái egymásra rakódva gyengítik a végeredményt. A konkrét döntésekben a lobbyszerkezet mellett a leggyakoribb hivatkozási alap a költséghatékonyság. Mivel a politikai osztály legalább egy évtizede beteges izgulékonyságban szenved, a döntésekben a rövid távú szempontok uralkodnak. Ez nyilván nem kedvez egy oly távlatos területnek, mint az épített örökség védelme. Itt a megtérülés, különösen a gyors megtérülés szempontja akkor sem lenne perdöntő, ha nem kellene évtizedek óta halmozódó mulasztások terhét cipelnünk.

A korszak naivitására jellemző módon az idegenforgalom lehetőségeit – a bevezetőben már vázolt korlátok mellőzésével – korlátlanak vélték. Időről-időre fölmerült, hogy hazánk pénzügyi és logisztikai régiós központ lesz, miközben a fejlesztéseket a szomszéd országok már rég megvalósították, az idegenforgalommal kapcsolatban is túlzások és tévhitek uralkodnak a döntéshozók gondolkodását.

Egyfelől eltekintenek attól, hogy a szakirodalomban is kellően taglalt tényről, hogy a turizmus – különösen a mennyiségi szemléletű – sokféle veszély forrása is, a környezetrombolástól a bűnözésig. Másfelől nem illik emlékeztetni arra, hogy a hazánkat felkeresők többnyire alig három napot töltenek itt, azt is egy körút keretében, és túlnyomó az egynapos vizitek aránya. Ezek a turisták keveset költenek, alig az európai átlag negyedét (bár ez nyilván becsült érték). A kispénzű, villámlátogatáson részt vevő turista nem keresi az ingyencségeket, a távoli kastélyokat, különösen,

azokban – vagy mellettük – elérhető szolgáltatások színvonala alacsony, a kézfekvésük viszont a csekély forgalom miatt magas. A jól fizető konferenciaturizmus viszont egyrészt ötcillagos ellátást igényel – de ezt többnyire nem építették ki. Másfelől ezekért az utasokért nagy verseny folyik. Hazánkban az utazásszervezés még mindig inkább a kiutaztatás technikáját, semmint az országpropagandát és a belső szervezést, az egymásra épülő programok és terek egybeszervezett bejáratását jelenti. Ez nyilván nem elsősorban állami feladat, de azért kellene hozzá szakértő segítség és sokszor pénz is (helyben hagyott közterhek formájában).

Mindezek miatt nem csodálkozhatunk azon, hogy a kastélyprogram gazdasági értelemben nem bizonyult sikeresnek. És azon sem, hogy nem mozdult az idegenforgalom főváros–Balaton tengelye, az országban szétszórt épített örökség gazdasági hasznosulása messze elmarad a tervektől.

Szólni kell a nem gazdasági tényezőkről is, főképp arról, hogy az épített örökség és annak védelme egyáltalán nem része a nemzetképnek, és nem formálja az egybetartozás érzését. Márpedig az utóbbira múlhatatlanul nagy szükség van az ideológiailag megosztott, az anómia és a széttagolódás jeleivel egyre erőteljesebben szembesülő magyar társadalomban.⁶ Önmagában véve is, és talán sokakat meglepő módon a gazdasági versenyképesség megőrzése és megerősítése érdekében is.⁷ Az imént már hiányolt naprakész kataszter hiánya azt is jelenti, hogy a hagyományosan túlhangsúlyozott jelképes építményeken túlmenően szinte senki nem tud semmiről, az épített értékek nem hozzáférhetők, és többnyire célszerű hasznosításuk sincs biztosítva. Kézenfekvő lenne, hogy az efféle nem ideológikus, összetartozást erősítő élményeket a fönti helyzet orvoslásával, szervezett módon hívják elő, azok nem maguktól jöttek létre a ma oly nagy idegenforgalmú Török- és Görögországban sem.

Az előadottak miatt talán nem meglepő, hogy az épített örökség állagvédelme, hasznosítása és fejlesztése egyetlen operatív kormányzati programban sem szerepelt, legföljebb megemlítték. Talán nem is ez a legfőbb, hanem az, hogy nincs távlatos „ágazati” stratégia, amely a terület sajátosságait figyelembe véve, a nyilvánosság előtt megjelenítve és a szükséges erőforrásokért vívott harcban segítve képviselné a távlatosabb szempontokat.

Kézenfekvő, hogy ez csak komplex stratégia lehet, amelyben a gazdasági, építészeti, műemlékvédelmi, területfejlesztési, foglalkoztatási és nemzetpolitikai szempontok együttesének kellene érvényesülnie. Az is kézenfekvő, hogy ez nem lehet pusztán kormányzati, pusztán önkormányzati, pusztán civil társadalmi vagy tisztán gazdasági feladat. A szereplők rendszeres összefogása és egybehangolt működése hozhatna csak eredményt. Épp az épített örökség romló állapota miatt nem túlzás azt mondani, hogy a huszonnegyedik órában vagyunk, hamarost nem lesz mit megvédenünk.

A kétharmados kormányzás esélyei és eredményei

Lezáratlan folyamatról nehéz lenne tudományos igénnyel szólni. Mégis ki kértünk arra az esélyre, amit a nemzeti ügyek kormányaként definiált kormányzat tett és tehetne e területen kétharmados törvényhozási többségében. Tisztában vagyunk azzal, hogy lezáratlan és folyamatában kibomló átalakulások és intézkedések sorozatáról van szó, amit már az első év után is részletes elemzésben lehet és kell vizsgálni.⁸ Most csak néhány olyan elemre térünk ki, amelyek az épített örökség védelmét közvetlenül érintheti, leginkább a peremföltételek meghatározásával.

A kormányzás középpontjában a közjogi és szimbolikus kérdések álltak, a gazdasági mozzanatok csak kényszeresen és külsőlegesen kerültek a döntéshozók szemhatárára. A görög, majd az ír és a portugál fizetésképtelenség örvényében az ország fizetőképességének megőrzése és az ehhez szükséges adósságmérséklő politika minden más szempontot maga alá gyűrt. Ez végső fokon eseti döntésekről kirajzolódó, csak utólagosan stratégiává váló intézkedések sorából állt össze. A kormányzat egymás után meghirdetett tervei – a 29 pont, az új Széchenyi Terv, majd a Széll Kálmán terv – fokozatosan közelítenek ahhoz, ami a vízió-stratégia közép távú terv-operatív terv-pénzek-felelősök sorban szokásos az üzleti világban.

Mai ismereteink szerint a kormány a 2011. tavaszi konvergencia programban az elemzők többsége által immár reálisnak tartott három % körüli növekedés, némi leg lassuló infláció, lassan csökkenő adósság, szigorú költségvetési politika pályán halad. Ezzel elvben egyetértenek a nemzetközi piacok és intézmények, így az OECD és az EU is, vagyis megfelelt a célnak. Ez a pálya azonban nem a sokak által várt bőségszaru azonnali megnyílását jelenti, és semmiképp sem a nagy, államuk támogatott fejlesztések évadját.

Ebből közvetlenül is következik, hogy nem megalapozott és nem is célravezető az a hagyományos és sok tekintetben szakmailag nem is kifogásolható „műemlékes” közelítés, amely a központi államtól, különösen a központi költségvetéstől várna mindama forrásokat, amelyek az évtizedek óta halmozódó nehézségeket véglegesen, távlatos szemléletben orvosolnák. Bizonyára elkerülhetetlen lesz a korábbinál erőteljesebben beszűkülő önkormányzati források⁹ mellett – a magántőke és különösen a külföldi befektetők mozgósítása, az uniós és más keretek megpályázásán túlmenően is.¹⁰

Érdemes rámutatni, hogy az új Széchenyi terv hét kiemelt területének egyike a turizmus. De már egyszerű szövegelemzéssel is belátható, hogy ez a távlati terv inkább általánosságban, semmint konkrét feladatokhoz konkrét felelősök és pénzeket rendelő értelemben szól az idegenforgalomról. Az idegenforgalom különösen a gyógyturizmus, megfelelő feltételek létrehozása¹¹ esetén valóban

Az épített örökség védelme és a gazdasági stratégia

ország komparatív előnyeinek kihasználására vezethet. Ilyen a gyógyvíz- és az egészségipar egésze, a wellness szolgáltatások és az idősődéssel járó szociális szolgáltatások – mint tartós bevételi forrás – mozgósítása. De nem kérdéses, hogy az említettek csak távolról és érintőlegesen találkoznak azokkal a fejlesztési szempontokkal, amelyek az épített örökség természetéből, védelmének főt taglalt szempontjaiból következnek.

Legyünk hozzá, hogy a régiók tervbe vett megszüntetése és a területi hatóságok körének mérséklése a központ rovására bizonyára nem enyhíti, hanem súlyosítja az általunk vázolt meg nem felelést. Központilag nehéz lenne lépni ott, ahol az éles és naprakész kataszter sincs, a hivatalok átszervezése viszont mindennapos. A kormányzati elképzeléseket konkretizáló második nagy dokumentum, az októberi márciusában kiadott Széll Kálmán terv. Ez az első olyan tervezet, amely összefüggő, rendezett formában, külső pénzügyi egyensúlyi szempontok alapján, konkrét intézkedésekkel támasztja alá azt a makropályát, amelyen a magyar gazdaság az elképzelések szerint haladni fog. Ez az ír és görög válság árnyékában abszolút fontos, még ha rövid távú feladat megoldását jelenti is. Ugyanakkor jól látható, hogy a nyersanyag készítői kizárólag egyetlen tárca, a Nemzetgazdasági Minisztérium körében – meglehetősen öntörvényű – elemzéseit vették alapul. Kevés jele van a társadalmi és szakmai vitákkal való egyeztetésnek, és eképp a részletintézkedések szakmai és pénzügyi következményei nem mindig fedik egymást. A kutatóegyetemektől a rendvédelmi dolgozókat is érjedő elégedetlenség bizonyára további finomításokat eredményez. Mégsem szabad megfeledkezni arról, hogy témánk szempontjából releváns ágazati-területi stratégiát nem találunk benne.

A tanulmány lezárásakor közreadott konvergencia program egyértelműen az Európai Unió belüli táncrendet követi. Vagyis egyoldalúan a makropénzügyi mutatók állnak előtérben, és a korábbiaknál is kevesebb szó esik szakpolitikai, részterületi kérdésekről. A magunk részéről elismerjük a konvergencia program célkitűzéseit, a nemzetgazdasági mutatók reális bemérését, a részterületi mérések belőlük levezetett, egységes kezelését. A felsorolt tervek közül azonban még mindig nem látható távlatos kibontakozási stratégia, amelyben az épített örökség védelme szélesebb gazdasági program keretében lenne megalapozható.

A kiút esélye és körvonalai

Nem lenne értelme hosszas fejtegetésekbe bocsátkoznunk, ha az előttünk álló feladat eleve megoldhatatlannak vélnénk. Nem az, és ezért az ismert, részben referenciáinkon is bemutatott külföldi sikerek tanulságait levonva megkísérelhetünk valamiféle hangsúlyozottan vázlatos iránymutatást.

Minden válsághelyzet elemzését SWOT elemzéssel kezdjük. Ez a vezetés-
mányban szokásos módszer, ami az erősségek (strengths), a gyengeségek (weaknesses),
a lehetőségek (opportunities) és a veszélyek (threats) számbavételével kezdődik.
Szándékunk szerint írásunk első három pontja e célt szolgálta. Ezt követően
közkeletű vízió-stratégia-üzleti terv kimunkálása jönne, ami vélhetőleg nagyobb
interdiszciplináris csapat munkáját igényelné. A következőkben ehhez csak elemi
lépéseket vázolhatunk.

a) Érdemes lenne országos tervet készíteni több változatban arról, hogy a ma-
még meglévő épített örökségből mi az, ami feltétlen megőrzendő, mi az, ami
a gazdasági körülmények kedvező alakulása esetén, vagyis feltételesen megőriz-
hető, s mi az, amire belátható időn belül nem lesz idő, pénz és energia. Mivel
a kárpótlás két évtizede kizárta azt a megoldást, amelynek révén Szlovákiában
Romániában számos műemlék magánérőből menekült meg, le kell vonni e döntés
következményeit.

Természetesen nem gondolhatunk merev, a tervgazdaságot idéző „halállista-
ra” és a régi korokat idéző presztízsbetűhíradásokra sem. A folyamatot a kísérletek
tévédés módszerének kell jellemeznie. A szakma, a helyi közösségek, a vállalkozók
és a széles közvélemény bevonása sem nélkülözhető. Jól látható a kultúrhistori-
műfajának újjáéledése és ezen keresztül mind a képzeletet, mind az adakozó ke-
vet, netán a vállalkozói hajlamot is meg lehet(ne) mozgatni.

Elkerülhetetlen a kiemelt műemlékek körének megismertetése, hozzáférhető-
rétele és állagvédelme. Akkor is, ha a mai központi források ennek töredékére sor-
elegendők – ki ne hallott volna a fűtésüket 2011 telén is szüneteltető közgyű-
ményekről.

b) Érdemes lenne terveket készíteni a magán-, a helyi közösségi, az állami
a külföldi (köztük uniós) források bevonásának arányára és mértékére. Ez nyilván
nem független attól az alább taglalandó kérdéstől sem, hogy mennyiben lehet
építmények eredeti funkcióját visszaadni. Nem arra gondolok, hogy herceg-
mást ültessünk a hercegprímási palotába, ezt a pozíciót VI. Pál pápa megszüntet-
Arra azonban lehet és szakmai alapon kellene is konkrét terveket készíteni, hogy
egy-egy reprezentatív épület miként hasznosítható gazdaságilag.

A külföldi példákból jól látható, hogy egy épület egyedi, különösen tiszt-
épület-állagvédelmi szempontú, netán évfordulós-politikai célú, elszigetelt
megtámogatása a legtöbbször egyértelmű zsákutca. Minden sikeres megold-
ban meghatározó szerepet játszik a térszerkezet egésze, a történelmi városre-
integrált fejlesztése, a lakhatóság és a gazdasági működőképesség szempont-
nak egybehangolt és a szűk egyéni érdeken túlmutató, rendezési tervbe szervez-

megoldás a fizikai infrastruktúra, a kereskedelem, a környezetvédelem,
szállítás és az idegenforgalom együttesébe ágyazza be az épített örökséget. Az
előzetben – mint szerzte Európában látjuk – nem csak vágyálom a történelmi
örökségek rehabilitációja, sőt, gazdaságilag életképes, foglalkoztatást és jövedel-
megerősítő működtetése sem.

Külön tanulmányokat érdemes készíttetni a fenntarthatóság különböző sík-
jain. Ezek közül a fent említett fizikai fenntarthatóság csak az egyik. A Várbazár
más korábbi emlék mutatja, hogy az anyag csak némely elméletben örök,
a világban hamar eljön az az idő, amikor a tulajdonosok széttájják a karjukat, és
elmentik a lebontás elkerülhetetlen.

A második mozzanat a térbeli és közlekedéssel fenntarthatóság. Lehetet-
történelmi városrészt autópályával terhelni. És lehetetlen arra várni, hogy
a területen szervezett turisták kieső helyeken lévő, nem megközelíthető és elemi
helyi feltételeket nélkülöző, lelakott kastélyokat látogassanak, és ott pénzt
keressenek a semmire.

A harmadik elem a szociális fenntarthatóság. Korántsem mindegy, miféle po-
litikai lakja a belvárost, a műemléket és környéküket. Nyilván nagy türelemre,
szükség van szükség – e tekintetben a nyugat-európai városrehabilitációk szá-
mára példaként szolgálhatnak. Szó sincs az egyes szociológusok által emlegetett
„fizikai tisztogatásról”.

A fenntarthatóság nem kevésbé fontos eleme a természeti-környezeti fenntart-
ás. Ez a természetvédelmi, vízgazdálkodási, hulladékkezelési és általában az
ökoszisztémát és az élethez szükséges erőforrásokat érintő kérdéseket fedi.

Végül, de nem utolsó sorban a pénzügyi fenntarthatóságról is szólni kell.
A célravezető ama régi gyakorlat, hogy az épp megépített vagy felújított
építménynek még a villanyszámlára se futja külön képviselői módosító indítvány
költség, amire a pécsi kulturális fővárosi kezdeményezéssel összefüggésben láttunk
példát nemrégiben.

Gazdasági elemzést sem zárhatunk úgy, mintha az épített örökség védelme
szükséges mikroökonómiai módon, költség-haszon egybevetéssel, a közvetlen
befektetések és a két-három éven belül mutatkozó eredmények mérlegén lenne
bírálandó, elvi vagy gyakorlati értelemben egyaránt. A magyar épített örökség csak
nemzeti stratégia keretében, az országkép szerves részévé válva menthető meg, csak
ha tartós haszon forrása. Látnunk és láttatnunk kell, a szó közvetlen és köz-
vetlen értelmében. Hozzájárthatóvá és főképp ismertté kell tenni ama kincseket,
amelyekbe sokszor magunk is csak véletlenszerűen botlunk bele országjáró utunk
során. Az országkép építésének elemeiről már szoltunk. Épp ezért gondoljuk azt is,
hogy távolos stratégiába illesztve a ráfordítások sokkal nagyobb része térül meg,

sőt, a tartós foglalkoztatási, település- és vállalkozásfejlesztési és fizetési mé-
javító hatások eredője pozitív lehet. Ehhez persze túl kell lépni a közhelyes-
dolkodáson, a tömegturizmus csapdáján és a gazdasági szempontokat teljesség-
mellőző szakmai arisztokratizmuson is.

Az előttünk álló feladat hatalmas, de nem leküzdhetetlen. Tudjuk, hogy
énekesnek ötször kell a jó hangot kiénekelnie, ha egyszer hamisba tévedt. Mi-
tizedek óta járunk tévúton, és az épített örökség természete ezt éppoly nehéz-
viseli, mint a jó hallású zenebarát a hamis hangokat. S miközben nem lehet-
ségünk afelől, hogy sok esetben már az utolsó pillanatban vagyunk, látható-
elmúlt évek-évtizedek erőfeszítéseinek gyümölcse is. Az igazi feladat kétségkívül
az, hogy fokozatosan és folyamatosan létrejöjjön a hosszú távú és egybehang-
megközelítés, az építészeti és a gazdasági szempontok harmóniája. Ehhez
csak az első lépéseket tesszük meg, de nincs elvi akadály annak, hogy ez a
mónia – kellő társadalmi támogatottság és médiavisszhang esetén – hosszú-
távon gyakorlatformáló erővé váljék, reformkori fordulattal élve, „az ország jav-
a és a maga hasznára”.

Jegyzetek / Notes:

- 1 Ez a 19. század közepéről származó fölismerés az ún. Engel-törvény.
- 2 Az amortizáció, a kockázati alap és a fenntartás valós költségeinek „lecsip-
tése” csak a közismertebb elemek közé tartozik.
- 3 Közgazdasági szempontból a legjobb összegzés a nemrég közreadott tan-
mánykötet: MURAKÖZY László szerk.: Húsz év múlva. Budapest, 2011 Akadémia.
A politikatudomány oldaláról ugyanezt kísérli meg a következő, reprezentá-
nak nem mondható, de széles merítésű kötet: BAYER József – BODA Zsolt szerk.:
A rendszerváltozás két évtizede. Budapest, 2009, L'Harmattan.
- 4 Jó kiindulópontot adhat a következő – töredékes – válogatás: RÖPKE, Wilhelm.
Emberséges társadalom, emberséges gazdaság. Válogatta HORVÁTH J. Tamás. Budapest,
2001, Aula.
- 5 Alapos és meggyőző áttekintést ad e megállapítás igazolására TOMKA Béla: G-
dasági növekedés, fogyasztás és életminőség: Magyarország nemzetközi összehasonlításban
első világháborútól napjainkig. Budapest, 2011, Akadémiai.
- 6 TÓTH István György szerk.: Társadalmi Riport. Budapest, 2010, TÁRKI (összefog-
lója a cég honlapján online is olvasható, www.tarki.hu).
- 7 Erről több elemzés is szólt, legutóbb pedig külön hangsúlyt kapott CH-
Attila Gazdasági versenyképesség és társadalmi jólét című akadémiai székfoglaló-
adásában (MTA, 2011. febr. 10.), elérhető a IX. Osztály honlapján (www.mta.hu).

Az épített örökség védelme és a gazdasági stratégia

A következő cikkében tesz erre kísérletet: CSABA László: A magyar gaz-
dasági növekedés föltételrendszere. Magyar Szemle, új folyam, XX. évf. 2011. 3-4.
(www.magaryszemle.hu).

A 2011 áprilisában elfogadott alkotmány szigorú keretek közé szorítja az ön-
kormányzatok hitelfölvételét. Emellett a konvergencia program középtávon is
következő gazdálkodást – konkrét feladatfinanszírozást – ír elő az önkormány-
zatok számára.

Tisztában vagyunk azzal, hogy hazánkban a magán- és közszféra együtt-
működését célzó PPP konstrukciók a „lenyúlás” szinonimájává váltak, és
a Nemzeti Gazdaságfejlesztési Minisztérium külön programot dolgozott
ki a visszagöngyölésükre. Szakértői elemzések azonban kimutatták, hogy a
köznyugati, közvetlen értelmében hazánkban szinte egyetlen public-private-
partnership se működött, inkább bérbeadásos vagy más egyszerűbb hitelezési
megoldásokat és kiszervezéseket hívtak így – a jobb eladhatóság érdekében.
A PPP lényege ugyanis a kockázat megosztása, amiről a botrányos ügyek
egyikében sem volt szó (épp az a botrányos ezekben, hogy az adófizetők közös-
ségére maradt a teljes kockázat).

A 2011 áprilisában elfogadott alkotmány szigorú keretek közé szorítja az ön-
kormányzatok hitelfölvételét. Emellett a konvergencia program középtávon is
következő gazdálkodást – konkrét feladatfinanszírozást – ír elő az önkormány-
zatok számára.

The protection of the Built Heritage and the Economic Strategy

Over the past almost seventy years, Hungary's built cultural heritage has gradually degenerated as
a result of conscious destruction, inappropriate use and economic blunders. Owing to underdeve-
loped market circumstances and the fragmentation of government subsidies, only a fraction of the
restoration potential has been exploited. The new version of the Széchenyi Plan remedies these prob-
lems only indirectly, and the situation is only exacerbated by the often rushed austerity measures
in the weakness of the financial market.

